

УЛАС САМЧУК

«Я БАЧИВ, ЯК ВМИРАВ БЕРЛІН»

(СКОРОЧЕНО)*

6 січня 1945. Вечір. Усього тільки раз обернулася планета навколо своєї осі, а зміни сталися для нас неймовірні. Ми в Берліні...

Потяг поволі в'їжджає на Шлезішебангоф. Берлін. Сіро. Падає дрібний сніжок. Виглядаю з вікна. Двірець існує лише умовно. Величезної покрівлі, мабуть, не існує давно. Біля трьох годин по обіді.

Знаю Берлін у різні часи. Вперше це було 1929 року. Великий рух, багато світла, багато людей і машин. Вперше оглядав цю горду столицю *Вільгельмів, Бісмарка – Гітлера*. Музеї, галереї, палаци і замки. Величавий «рейхстаг» («Дем дойчен фольке») з гордою колоною перемоги.

1933. Літо. Ще більше руху й машин, але найбільше прапорів із свастикою і найбільше брунатних та чорних одностроїв. У вітринах повно портретів вождів, і з усіх боків «гайль Гітлер».

1939. Кінець серпня. Машин ще більше, руху ще більше, одностроїв ще більше. Колона перемоги з-перед рейхстагу перейшла на перехрестя магістралі Тіргартену. На Вільгельмштрассе постала одна масивна твердиня з гранчастими колонами, з назвою «рейхканцляй». День-денно перед цією будовою з другого боку великі юрби народу. В повітрі сильні запахи війни. Всі стоять зачаровано й мовчки. Зір їх впирається в малий балькончик з жовто-сірого каменю. Іноді на ньому з'являється під бурю криків і оплесків чудодій з малими темними вусиками в брунатному однострої. Він піднімає байдуже праву руку, а під вусиками – втомлена усмішка.

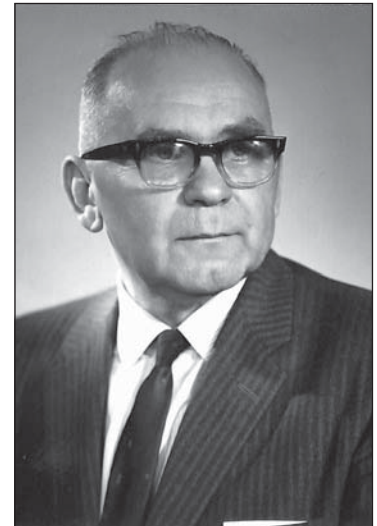
1943. Рік тому, в липні. Двірець «Ам Цоо». Потяги Берлін–Париж, Берлін–Београд, Берлін–Софія, Берлін–Київ, Берлін–Рига, Берлін–Варшава. На вагонах «нур фюр дойче». Рух, розмах, чіткість, хвилина в хвилину. Відновлена Фрідріхівська опера «Тіфляндом». Півгодини їхали трамваем, щоб побачити наслідки англійської відплати за Ковентрі, – кілька дійсно розвалених будинків за всі чотири роки великої війни.

1945, 6 січня. І нарешті «Берлін, Берлін, ду майн Берлін!» Минулося твоє і, мабуть, назавжди. Берлін зовсім, зовсім не той. Ніде ні одної будівлі, і тільки іноді в руїнах визирає подоба дверей або заклеєне целюлозою вікно. Мертві гіганти. Мертві вежі храмів. Мертві вулиці. А над усім – сіра поволока дрібно-дрібного снігу, що ось уже кілька днів без перерви сиплеться з просторів над головою.

Ми зійшли на Фрідріхштрассе. Три години по обіді. Година спізнення. Нас мав зустріти редактор «Українського вісника» Маруняк. [*Володимир Маруняк* (1913–1997) – історик, публіцист, видавець, автор фундаментальних праць з історії української еміграції у Чехословаччині, Австрії і Німеччині. – *О.С.*]. Ніякого знайомого обличчя, а навкруги – люди і речі, безмежна кількість людей і речей. Навантажуємось і поволі тиснемось по сходах униз разом з безліччю нам подібних. Брудні, недбало закутані й невиспані. На Тані [*Тетяна Прахова* (1903–1990) – дружина Уласа Самчука. – *О.С.*] темнобронзової барви пальто з ведмежим коміром, ведмежа шапка, на ногах тяжкі черевики. Спортові штани і тяжкі черевики – мода жінок цих днів.

Сходимо вниз. У мене безліч морочних думок. Де заночуємо? Та це ж Свят-Вечір! Та ж завтра наше Різдво! Внизу, де віддають квитки, бачимо знайому постать з блідим худим обличчям. Це і є редактор Маруняк. Велика для нас полегша – спасибі йому. Вітаємось. Він уже чекає нас тут цілу годину. Виходимо на вулицю. Мрячно, похмуро, мокро і брудно. Куди не глянеш – руїни, відламки і сміття. Куди ж підемо? Чи маємо якесь приміщення? Ні, нема. Будемо щойно шукати. Речі лишаються на станції. Понуро й без кінця, мов великі мурахи, йдуть сюди і туди люди, що протоптують собі стежку в безмежних звалищах. Маруняк заходить до кожних дверей, що нагадують готель чи пансіон. Я пускаю в рух «спортки» (із свого запасу цигарок). І все даремно. Місце є чи нема – для чужинців нема. Нарешті знаходимо пансіон, що зветься «Ніндорф». Врешті... кімната. Навіть простора, навіть тепла. Двоє ліжок. Маємо кімнату! В Берліні! На цілих п'ять днів!

Одночасно Маруняк передав нам запрошення на спільний Свят-Вечір.

Улас Самчук
(20.02.1905, с. Дермань,
Рівненська обл. —
9.07.1987, Торонто, Канада) —
український письменник,
журналіст і публіцист

*Лексику і синтаксичні конструкції поданих уривків трохи осучаснено, що допускає формат науково-популярного викладу. Бажаючі ознайомитися з повним текстом Щоденника можуть знайти його в книжці «П'ять по дванадцятій. Записки на бігу». Буенос-Айрес, вид-во Миколи Денисюка, 1954. 232 с.

Олена Теліга і Улас Самчук у товаристві приятелів: Іван Кухлі, Стефа Конюх і Ганна Конюх. Ярослав (Польща), 15 липня 1941 р.

Про наш прихід вже там знали... Роздивилися по залі. Скільки тут таких, як ми. І знані, і менш знані, і земляки близькі, і знайомі з різних місць вигнання чи з рідного краю. Ось там у перших рядах бачу білий клобук митрополита Полікарпа [*Митрополит Полікарп* (1875–1953) – український церковний діяч. – *О.С.*], біля нього єпископ Мстислав [*Мстислав (Скритник)*, 1898–1993) – український державний, політичний, громадський і церковний діяч. – *О.С.*]. Бачу далі праворуч полковник Мельник [*Андрій Мельник* (1890–1964) – Голова Проводу українських націоналістів. – *О.С.*]. Спереду гетьман Скоропадський [*Павло Скоропадський* (1873–1945) – гетьман України у 1918 р. – *О.С.*].

А думка працює, нерви діють, уява горить. Над нами вічність. Згадуємо Христа, можливо, за нього йдемо у світ, живемо в руїнах, ступаємо через межі добра і зла, хоронимо Нову Європу в її основному гнізді. Хто буде колись про нас свідчити, як про тих, що були в ці дні живими, що ранами душі переболіли кожний момент цієї великої катастрофи.

На сцені, звичайно, з'явився хор. Як же може бути інакше! «Нова радість стала» – співають ці люди, звичайно, лише для спогаду. «Ой видить Бог», – і всі ми вже не тут, а там. З цих берлінських руїн, з цього дна несемо думками туди, де залишились наші близькі. Жахно робиться! Навіть нам. Що ті, бідні, там, в цю хвилину думають? Розірвані ми! Не разом. Розвіяні, як порох землі... Напередодні нового й невідомого.

Потім віталися, їли кутю, ділились вражіннями і кваліфікацією. Не можна було бути довго.

Я приїхав до Берліну, щоб вести культурно-освітню справу Українського Національного Об'єднання. Шляхетна мета. Але я мешкаю в пансіоні, де мені відведено лише 5 днів. Нема де жити, нема де обідати, нема транспорту, кругом руїни. Але я вперто ходжу по всіх адресах, де маю бути, по напівзруйнованих будовах бюро, розмовляю з однопідприємцями, пропоную свої послуги.

7 січня. Різдво. Поїхали до Шенбергу на концерт. Пісні, танці і навіть ялинка. Багато дітвори – бідної і обдертої... О четвергій поїхали до нашого земляка Сапіги. [*Ілля Сапіга* (1889–1969) – видавець і редактор журналу «Україна і світ» (Ганновер, 1946–69). – *О.С.*]. Політичні розмови і добрий справжній чай.

9 січня. Вдалося продертися до УНО [Українське національне об'єднання. – *О.С.*]. Потратив на дорогу годину й тридцять хвилин. Мудрі планування і висока філософія з головою Омельченком [*Тиміш Омельченко* (1895–1955) – підполковник армії УНР, голова УНО в Німеччині в 1937–1945 рр. – *О.С.*].

Мешкання? Світове питання – мешкання. У газетах повно про «сильні і вперті» і, розуміється, успішні бої, особливо на заході. Вечір. Таня не спить. Ми (властиво, Таня) рішили не спати до дванадцятої ночі. Боїться проспати сирени. Але мені це важко дається. За день я надто вимотаюся, а «шнель москіто» мені зовсім не страшні. Інакше думає Таня, і важко з нею сперечатись. І так кожний сполох викликає у нас суперечку. Я вдовольняюся пивницею або звичайним тунелем підземки, Таня обов'язково прагне до бомбосховища. А там і тісно, і душно, і повітря хоч сокиру вішай. Дика самотність. Кожний вперто зайнятий сам собою.

Таня Прахова (дружина У. Самчука), Віра Шекера, Улас Самчук, Іван Кавалярідзе, Іван Шекера. Рівне, 6 серпня 1941р.

12 січня. В Берліні чотири мільйони людей, але кожний день зустрічаєш когось, кого бачив у Києві, Рівному, Кракові, Відні. Світ малий. Боюсь Берліну. Страшить мене цей дикий хаос матерії. Люди і цегла творять страшну симфонію відчаю. Лист із Праги. Пишуть, що можна постаратись про мій переїзд туди. Пізно. Ні за які скарби світу мене туди не затягнуть. Там буде Москва.

14 січня. Два рази вибухи – удень і ввечері. Плечі обриваються від наплечника, ноги від стояння. У мене гострі шлункові болі. Відвідав адміністратора капели бандуристів Приходька [*Микола Приходько* (1907–?) – письменник. – *О.С.*]. Фантастичний готель-руїна над каналом. Половина будови відірвана, стіни потріскані, сходи хитаються. Зараз за будинком недогорілий «Кайзершльос», за каналом величезна масивна гітлерівського стилю будова Рейхсбанку. Тут і осіли бандуристи Китастого [*Григорій Китастий* (1907–1984) – композитор, диригент, керівник капели бандуристів. – *О.С.*]. Міцна, злита горстка людей з бандурами. Ті, що рятували нашу справу у віках, що несли думу в народ від села до села. Тепер вони у світі. Це вже новий Батурин – руїни Європи. Йдіть і співайте! Може, почує каміння!..

Приходьки – братня родина. Пережив з ними годину тепла, хоч на дворі не тепло. Радили і мені поселитися з ними, але я вагаюсь. Мені здається, що один звук одної бомби оберне ту споруду, де вони мешкають, на сміття. Я їм це сказав.

Частина членства МУР під час першого з'їзду.
Зліва направо: Шаян, Василь Барка, Ігор Костецький, Юрій Шевельов, Григорій Костюк, Іван Багрянний, Яр Славутич. Сидять: Оксана Лятуринська, Улас Самчук. Ашафенбург, Німеччина, 1945 р.

Біля першої ночі вернулися з бомбосховища. У нашому пансіоні частково вилетіли шибки. Недалеко впали бомби.

На фронтах, особливо на східному – рух. Большевики переступили Віслу і пруть уперед. «Шагни – і всьо в руке тваєй», – казав колись **Ф. Тютчев**.

22 січня. Свято нашої державності. Військо в проєкті, Москва під Бреславом. Ми все ще без мешкання, але, можливо, воно нам і не потрібне. Я вже було зарікся, що «далі не йду», але все то – слова. Большевики мають чарівну властивість. Вони страшніші, ніж бомби, чума, холера, огонь і смерть, взяті разом. Я знаю, що від них мертві встануть і побіжать. Цього поки що не знають у Вашингтоні, але прийде час і їхнього усвідомлення.

23 січня. Приходько організував концерт бандуристів для Степана Бандери [**Степан Бандера** (1909–1959) – політичний діяч, ідеолог українського націоналістичного руху. – **О.С.**]. Приватний концерт з дуже обмеженим колом запрошених. Запрошено також нас з дружиною.

Прийшов Довгаль [ймовірно, **Спиридон Довгаль** (1896–1975) – військовий і політичний діяч, журналіст, літератор. – **О.С.**]. Він почав патетично розгортати свої плани організації нашого видавничого руху. Я зрозумів. Німці – залізні, ми – безсмертні. Ми будемо, бо ми не думаємо про смерть. І нас тяжко взяти. Ніяка буря нас не зломить, бо ми вже сто разів ломлені і завжди живі.

24 січня. Багато неуспіхів. Совети пруть вперед. В Берліні тільки й розмов, що про них, і питання – куди нам далі? І як?

26 січня. Противний настрій. Падає сніг, замітає дороги. По всіх вулицях валяються жінки, діти, мішки й валізи. На станціях та переїздах не пролізеш. Де Бог і милосердя? Але наші люди філософствують: це ті сльози і прокльони в екстракті, що їх вилили народи Європи з волі цього народу. Значить, є правосуддя. І воно десь діє. Але що з тими, що йдуть, що женуть нас, що вигнали нас з наших хат, хоч ми їм нічого не вдіяли. Де правосуддя? Воно ще прийде. Все по черзі. Нам невідомі шляхи справедливості. Може, ми щось завинили, і, мабуть, так. Передовсім – ми до цього часу, і протягом віків, валяємося, як сміття, по дорозі історії. Не вмiли, не потрапили і не вмiємо тепер знайти міру, якою міряють почуття. Були розкидані і є розкидані, і самі були виною. Ось і тут, перед обличчям найбільшої біди, наші «політики» все не можуть «договоритися». І за це «недоговорення» – колись і тепер – Бог нас карає. І буде далі карати.

Але все-таки ми безсмертні. Бог поведе нас твердими стежками і покаже нам нашу гірку правду. Очищення нас може настати лише через великі страждання, тоді як німців страждання може тільки знищити.

27 січня. А фронт наближається. За пару тижнів невідомо, що буде. Здається, дні «третього рейху» пораховані. Люди переливаються, мов вода у водоспаді. Все від чогось і до чогось тікає. Ні одного спокійного обличчя. Мене починає втомлювати життя. Дуже вже воно своєрідне, але я неймовірно дивуюся, що і я є свідком цього часу страшного суду.

28–29 січня. Таня захворіла, запалення жовчного міхура, дуже сильні болі. Намагання потрапити до лікарні, яке здійснилося неймовірними зусиллями, з допомогою знайомих.

По дорозі з лікарні, де залишилась Таня, застав мене вибух. Довго сидів в бомбосховищі. Було дуже душно, тісно і брак повітря. Опісля довго сидів у вагоні підземки. Потяги і трамваї ходять дуже мляво, часто щось перечікують, і це триває безкінечність.

30 січня. Я все-таки дістав помешкання. Вулиця Бель-Альянс, 75. Навіть добра кімната, і навіть з кухнею. Пощастило. Тільки вікна заклеєні папером і холод страшний. Коштує ця розкіш досить порядну суму. Все одно. Наші дні в Берліні пораховані. Прийшов, ліг під периною, в ногах сіпає, заснути не може. Прислухаюся до звуків з вулиці і все ввижається, ніби там уже сунуть танки... Щось гуде і чути вибухи.

3 лютого. Направляюся до УНО. Все-таки пориваюся щось робити. Чути вибухи. Досить рідко вони бувають вранці. Біля УНО немає бомбосховища, тож сходимо до мілкого льоху. Чуємо – сиплються бомби. Зараз по тому над містом звівся і розгорнувся у страшну хмару темно-бурий, тяжкий дим. Почалася велика пожежа.

Я вийшов на вулицю. Все горить. Люди, речі і машини злилися в одну божевільну симфонію. Александрпляц – це величезна палаюча піч, всередині якої мечуться ще живі люди. Вони шукають виходу в якусь одну з вулиць. Скрізь гуляє вогонь – єдиний пан і володар; головна радниця – центр і серце Берліну – палає жакливим смолоскипом, сповіщаючи світ, що Берлін, величний Берлін, гордий і незломний, зникає з поверхні землі.

Палає велетенська, недавно побудована, споруда державного банку. Під нею, кажуть, бомбосховище на три тисячі людей. Горить, мов скирта соломи, довкола звиваються огненні стовпи, з грюкотом падає покриття.

ПІСЛЯМОВА

І пригадав я собі Приходьків. То ж їх «готель», напевне, обернувся в порох. Це тут зовсім близько...

І що бачу далі? О, диво! На другому боці каналу, зовсім близько, обсіпана звалищами, ніби недоторкнута, та сама півруїна готельчика «Гохшпіц», де живуть наші бандуристи. Це неймовірно. Це більше, ніж неймовірно... Це Чудо! Навкруги огонь, дим і звалища, а вона стоїть...

А все-таки є над нами якась опіка... Опіка вищої сили.

6 лютого. Кілька днів мовчанки. Не війни, а моєї... Не знаю, що сказати, не маю слів. А також бракує сили. Над світом повисла суцільна злоба. Все здається, що місто оточують, що ми знайдемо тут свій кінець. І всі намагаються влаштувати свій виїзд. Чи вдасться це зробити і куди? Всі двірці розбиті. Люди тисячами, обвантажені клунками, кудись ідуть і десь там сідають на потяг.

9 лютого. Таня вже вдома. Не людина, а тінь. Та і я не кращий. Та і всі в Берліні. По вулицях ходять тіні...

10 лютого. Мешкання своє лишаємо. Наш колишній готель розметений бомбою. Ми з Танею дивимося на себе і сміємося. Що з нас лишилось? Де ми поділись? Та ж ще недавно ми походили на людей.

11 лютого. Вечір, темно. Ми сидимо у вагоні втікачів. Все тікає з Берліна. Там вже большевики.

Прощай, Берліне, і хто зна, чи не назавжди. Останнє, що ми там бачили, – це будівництво барикад на вулицях. Не допоможе! Ти вже труп! І хто нам скаже, чому нам судилося бачити тебе якраз у такій подобі.

Потяг рушив. Прощай, Берліне, прощай! Бідний, трагічний, неіснуючий.

*Фото з особистого фонду У. Самчука, надані Н.І. Лисенко, –
хранителькою фондів відділу рукописів і текстології
Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України*

Ці щоденникові записи – ще одне свідчення історії та жахів Другої світової війни, збережені літературою. Мабуть, не можна будувати повних аналогій картини зруйнованого в 1945-му Берліна зі зруйнованими містами в Україні 2022 р. Але досвід, який ми отримали зараз, показує, що війна – це суцільне зло, яке породжує страждання ні в чому не винних людей.

Шкода пам'яток культури, шкода цивільних. Нацистська Німеччина не сповідувала ті демократичні цінності, які сповідує Україна. Ми ні на кого не нападали, не культивували нацизм. Наші війська не здалися і витримують навалу ворогів з РФ.

Берлін 1945-го – це символ поразки у тій війні. Війни породжують тоталітарні й авторитарні режими, які прискорюють свою загибель. Така перспектива, як руйнування Берліна, чекає й на Москву.

Після виїзду з Берліна Улас Самчук – автор щоденникових записів – ще три роки жив у Німеччині, в таборах Ді-Пі [табори переселенців, тобто переміщених осіб, від англ. Displaced Persons – D.P. – *О.С.*]. Він – яскравий представник покоління інтелектуальної еліти українців-вигнанців, які змогли в неможливих умовах воєнного лихоліття залишитися носіями української європейської ментальності. Ці люди зберегли і розвинули далі спадщину української національної культури. Творчість Уласа Самчука – це символ колосального зусилля людей, які творили Україну в духовних і культурних вимірах, і сприяли побудові України модерної.

У 1948-му У. Самчук переїхав до Канади. Там став засновником Організації українських письменників в екзилі «Слово» (1954). Там написав свої головні романи про долю української людини в ХХ ст. В Радянському Союзі його творчість була заборонена (книжки зберігалися в спецфондах). Від 1991-го вони стали входити до наукового і культурного обігу в незалежній Україні.

Об'єднання українських письменників в таборах Німеччини 1945-48 «Український Мистецький Рух» (МУР).
З'їзд у Аугсбурзі, Німеччина, 1946 р.

Передній ряд від ліва: Іван Багряний, Юрій Лавриненко, Дивнич, Олекса Кобець, Олекса Веретенченко, Леонід Білецький, Улас Самчук, Людмила Івченко-Коваленко, Тодось Осьмачка (в береті), Олена Кисілівська, за нею в капелюсі Федір Дудко, Невідома дівчина, за нею Михайло Зеров-Орест, Святослав Гординський, Володимир Кіршак (Вадим Лесич), за ним Олекса Стефанович.